

LATVIEŠU VALODAS VĀRDNĪCA

30 000 PAMATVĀRDU
UN TO SKAIDROJUMU

2. izdevums

AUTORI

RITA BĀLINA (*asaka – ažūrs, grāmata – gvelzt, ie- – iešuve, meklējums – mēle, mijiedarbība – mūžzaļš, pa-pāžs*), INESE ĒDELMANE (*diagonālaudums – gandrs*), ILGA GRASE (*ganglijs – graizīt, ģekiba – huzārs, iet – kīvulis, māceklis – meitietis, mēlenis – mijas, ubagot – uzšaut, vārds – vēstnesis, zābaki – žiukstoņa*), DAINUVĪTE

GUĻEVSKA (*noiets – oža, sasisties – stadijns, šā – tvirts*), IRĒNA ROZENŠTRAUHA (*ak – anulēt, cālis – diagnoze*), VALENTĪNA SKUJINA (*labad – lūmīgs, stādīt – svītrots*), DORISA ŠNĒ (*abate – aizžogs, ap – ārzemnieks, babīts – bužināt, naba – nogurums, pēc – sasist, vaba – vārdot, vēstniecība – vulkāns*).

Šī latviešu valodas leksikas skaidrojošā vārdnīca ir jauns izdevums, kas veidots pēc tiem pašiem principiem kā 1987. gadā izdotā (1998. g. atkārtotā) autoru kolektīva rakstītā vārdnīca (Latviešu valodas vārdnīca: A–Ž / Atb. red. D. Guļevska – R.: Avots, 1987. – 883 lpp.; 1998). Daļēji izmantoti arī iepriekšējā vārdnīcā dotie vārdi skaidrojumi un piemēri. Tie ir precizēti un laboti, ņemot vērā laika gaitā notikušās pārmaiņas tehnikā, zinātnē, sabiedriskajā dzīvē un kultūrā, arī parādību sabiedriskajā uztverē un izpratnē.

Vārdnīcā ietverti daudzi jauni vārdi un daudzi vārdi pārstrādāti pilnīgi. Savukārt vārdi, kas zaudējuši aktualitāti, no vārdnīcas svītroti.

Redaktores *Dainuvīte Guļevska, Irēna Rozenštrauha, Dorisa Šnē*

Mākslinieks *Uldis Baltutis*

VĀRDNĪCAS UZBŪVE

Vārdu atlase

Vārdnīcā ievietota mūsdienās biežāk lietojamā leksika. Tie ir vārdi, ko lieto daļā literatūrā, publicistikā, literārajā sarunvalodā un dažādās zinātnes, kultūras, mākslas un sabiedriskās dzīves jomās. Starp tiem ir arī daži mazāk izplatīti, proti, retāk sastopami vārdi, kā, piemēram, apvidvārdi, folklorismi, vārdi, kas sastopami vairs tikai frazeoloģismos, sakāmvārdos, atsevišķas amatniecības un zinātņu nozarēs.

Vārdnīcā nav ievietoti šauri speciāli termini, ja vārdam līdzās speciālajai nozīmei nav vēl arī kāda cita, izplatītāka nozīme.

S a l i k t e n i k a kā šķirkļvārdi doti tad, ja to nozīme atšķiras no salikteņu komponentu summas vai ja kāds no komponentiem vārdnīcā nav skaidrots. Parasti tie ir termini.

Ja vairākos salikteņos ir kopīgs salikteņa pirmais komponents, tas dažkārt dots atsevišķā šķirkļi ar kopēju skaidrojumu, piemēram, **BIO-** – salikteņa pirmā daļa. [Seko nozīmes (nozīmu) skaidrojums.]

A t v a s i n ā j u m i. Ar izskāņām *-šana, -šanās, -tājs, -tāja, -ējs, -ēja* regulāri atvasinātie lietvārdi, kam atbilstošie darbības vārdi ir skaidroti un atvasinātā lietvārda nozīme ir izsecināma no darbības vārda nozīmes, vārdnīcā nav doti kā šķirkļvārdi. Turpretī, ja atvasinājums ir ieguvis savu patstāvīgu nozīmi, tad tas dots atsevišķā šķirkļi.

Tāpat ar piedēkli *ne-* veidotie lietvārdu atvasinājumi doti tad, ja tiem ir izveidojusies patstāvīga, no pamatvārda tieši neizrietoša nozīme (piemēram, *nelaime, necelš*); ja darbības vārdu nozīmes atšķirību veido tikai piedēklis *ne-*, attiecīgie vārdi kā šķirkļvārdi nav doti (piemēram, nav ievietoti darbības vārdi *negribēt, necelties, nemilēt* u. tml.). Ar piedēkli *ne-* atvasinātie īpašības un apstākļa vārdi vārdnīcā ievietoti tikai tad, ja nav dots attiecīgais pamatvārds (piemēram, ir skaidroti vārdi *negants, nejaušs*) un ja atvasinājumam ir ne tikai pamatvārda nolieguma nozīme, bet tas ieguvis arī īpašu nozīmes niansi (piemēram, *nelabs, nevainīgs*).

P a m a z i n ā m i e vārdi (deminutīvi), ja tie veidotī neregulāri (piemēram, *gosniņa, gotiņa, medutiņš, ūdensiņš*), doti šķirkļa beigās aiz slīpsvītras un tiem līdzās dotas arī regulāri atvasinātās formas.

D i v d a b j i vārdnīcā nav doti kā šķirkļvārdi, bet tie var parādīties piemēros pie attiecīgajiem darbības vārdiem.

No divdabjiem izveidojušies (substantīvjušies, adjektīvjušies, adverbējušies) lietvārdi, īpašības vārdi un apstākļa vārdi aplūkoti kā patstāvīgi vārdi.

Homonīmi un homogrāfi

H o m o n ī m i (vienādi rakstāmi un vienādi izrunājami vārdi ar atšķirīgu nozīmi) vārdnīcā doti katrs savā šķirkļi un apzīmēti ar arābu cipariem ¹ un ²:

ROTA¹ (greznuma priekšmets)

ROTA² (militāra vienība)

Katram no homonīmiem dota attiecīgā gramatiskā informācija:

IDEĀLS¹ v. (vīriešu dzimtes lietvārds)

IDEĀLS² īp. (īpašības vārds)

VĒLĒT¹ -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju, pārej.

VĒLĒT² vēlu, vēli, vēl, pag. vēlēju, pārej.

H o m o g r ā f i (pamatformā vienādi rakstāmi, bet dažādi izrunājami vārdi) tāpat apzīmēti ar arābu cipariem; tiem dotas gramatiskās norādes un formas un rādīta vārdu izruna (sk. Pareizrūna.).

Šķirkļu uzsbūve

Šķirkli ievada šķirkļvārds, t. i., leksiski analizējamais vārds. Šķirkļvārdi iespiesti ar pustrekniem lielajiem (versālajiem) burtiem un sakārtoti alfabetiskā secībā.

Aiz šķirkļvārda dots vārda fonētiskais, gramatiskais, stilistiskais un semantiskais raksturojums.

Pareizrūna. Vārdu izruna rādīta tikai tais gadījumos, kad izrunas dēļ var rasties nozīmes pārprātums vai kad valodas praksē bieži ir vērojama nepareiza izruna. Izrunas norādījumi doti kvadrātiekvās fonētiskajā rakstībā tieši aiz šķirkļvārda.

1. Ja divi blakus patskaņi neapzīmē divskani, starp tiem likta svītriņa (defise), ar to norādot, ka starp patskaņiem ir zilbes robeža: **HEROISMS** [o-i].

2. Platais e, ē apzīmēts ar [e], [ē], šaurais – [e], [ē]:

MĒRS [ē] (municipalitātes galva)

MĒRS [ē] (mērišanai).

3. Ja o apzīmē divskani, tā izruna rādīta ar [uo], ja patskani, tad – ar [o]:

OMULĪGS [uo]

DOZĒT [o]

4. Zilbes intonācijas (homogrāfiem) apzīmētas šādi: (~) stieptā intonācija, ( ) krītošā intonācija, (^) lauztā intonācija:

ZĀLE¹ [â] (augs)

ZĀLE² [â] (telpa)

MOLS¹ [môls] (dambis)

MOLS² [môls] (mērvienība)

5. Vārda uzsvars apzīmēts ar punktu uzsvērtās zilbes priekšā. Uzsvara vieta rādīta vārdiem, kam uzsvars nav pirmajā zilbē, kā arī vārdiem ar izrunas variantiem (var būt uzsvērta pirmā vai otrā, vai kāda cita zilbe): **PAVISAM** [pa'visam]; **VARBŪT** ['varbūt, var'būt].

Gramatiskās norādes un formas

Gramatiskās norādes iespiestas ar sīkiem burtiem (nonparelī); gramatiskās formas iespiestas gaišiem, stāviem burtiem.

Vārdu šķiria norādīta īpašības vārdiem – īp., apstākļa vārdiem – apst., skaitļa vārdiem – skait., vietniekvārdiem – vietn., saikļiem – saiklis, partikulām – partikula, izsauksmes vārdiem – izsauk., priedēkļiem – priedēklis.

Pie īpašības vārdiem, kas izveidojušies no divdabja (adjektivējušies divdabji) un kam daļēji vēl piemīt divdabja nozīme, norādīts uz sakaru ar attiecīgo darbības vārdu:

IZPLŪDIS s. -usi, īp. (arī divd. → i z p l ū s t).

Lietvārdu raksturojums

Lietvārdiem informāciju par vārdu šķiru izsaka dzimtes norāde: v. – vīriešu dzimte, s. – sieviešu dzimte, kopdzimtes lietvārdiem dota norāde kopdz.; nelokāmajiem lietvārdiem līdzās dzimtes norādei ir arī norāde nelok. (**KINO** nelok., v.).

Šķirkļvārds lie tā r d s parasti vārdnīcā dots vienskaitļa nominatīvā. Ja šķirkļvārds ir vienskaitlinieks, kam daudzskaitļa formu nelieto vai lieto reti, tam dota norāde vsk.

Ja lietvārds vispār vai kādā atsevišķā nozīmē tiek lietots tikai daudzskaitlī, tam aiz šķirkļvārda vai pie attiecīgās nozīmes ir norāde dsk. (piemēram, **MILTI** dsk., v.).

Ja lietvārdu parasti lieto daudzskaitlī, bet vienskaitļa forma ir iespējama, tā dota (gaišiem burtiem) kopā ar norādi vsk. aiz šķirkļvārda:

PUTRAIMI vsk. putraims, v.

ZVIRBULVEIDĪGIE vsk. zvirbulveidīgais, v.

Personu apzīmējumi – profesiju un tautību nosaukumi –, kam ir kā vīriešu, tā sieviešu dzimte, parādīti šādi:

SKOLOTĀJS v.; **skolotāja** s.

SKOLNIEKS v.; **skolniece** dsk. ģen. -ču, s.

UKRAINĪ vsk. ukrainis -ņa v.; **ukrainiete** dsk. ģen. -šu, s.

Lietvārdiem parādītas šādas locījumu formas: v i e n s k a i t ļ a ġ e n i t ī v a forma dota otrās deklinācijas (ja – celma) un trešās deklinācijas (u – celma) lietvārdiem; vienskaitļa un d a u d z s k a i t ļ a ġ e n i t ī v a formas dotas sestās deklinācijas (i – celma un līdzskauņu celma) lietvārdiem; tikai daudzskaitļa ģenitīva forma dota piektās deklinācijas (ē – celma) lietvārdiem.

Piemēri:

BRIEDIS -ža, v.

TIRGUS -us, v.

KLINTS -ts, dsk. ģen. -šu, s.

SIRDS -ds, dsk. ģen. -žu, s.

EGLĒ dsk. ģen. -ļu, s.

KALMĒ dsk. ģen. -mju, s.

K o p d i m t e s l i e t v ā r d i e m aiz šķirkļvārda dotas vienskaitļa datīva formas vīriešu un sieviešu dzimtē:

AUŠA dat.: v. -am, s. -ai, kopdz.

Lietvārdi, kas sastopami tikai vienskaitļa vai tikai daudzskaitļa ģenitīva formā un ko lieto par apzīmētāju (ģenitīveņi), raksturoti ar norādi ģen., nelok.:

BEZALKOHOLA ģen., nelok.

BEZIERUNU ģen., nelok.

Īpašības vārdu un apstākļa vārdu raksturojums

Šķirkļvārdi īp a š ī b a s v ā r d i doti pamata pakāpē vīriešu dzimtes vienskaitlī ar nenoteikto galotni. Noteiktā galotne šķirkļa galvā parādās tikai tad, ja nenoteikto galotni nelieto.

A p s t ā k ļ a v ā r d i, kas cēlušies no īpašības vārda (ar galotni -i vai -u), doti attiecīgā īpašības vārda šķirkļi pustreknā iespiedumā: **VIEGLS** īp.; **viegli** apst. Ja apstākļa vārdam ir

Saīsinājumi

ak. – akuzatīvs
 apst. – apstākļa vārds (adverbs)
 apst. – (arī divd. → ...) – apstākļa vārds, kas izveidojies no divdabja un lietojams arī kā divdabis no darbības vārda, uz kuru norāda bultiņa
 apv. – apvidvārds; sarunvalodas vārds vai nozīme, kam daļēji vēl piemīt apvidvārda raksturs
 ar not. gal. – ar noteikto galotni
 bezpers. – bezpersoniski; bezpersonisks lietojums
 darb. – darbības vārds (verbs)
 dat. – datīvs
 divd. – divdabis (particips)
 dsk. – daudzskaitlis; lietojams daudzskaitlī
 dsk. ģen., nelok. – lietvārds, kas lietojams daudzskaitļa ģenitīvā īpašības vārda nozīmē (atributīvi)
 folkl. – folkloras vārds, teiciens, folklorisms
 gen. – ģenitīvs
 gen., nelok. – lietvārds, kas lietojams ģenitīvā īpašības vārda nozīmē (atributīvi)
 hum. – humoristiski
 instr. – instrumentālis
 īp. – īpašības vārds (adjektīvs)
 īp. (arī divd. → ...) – īpašības vārds, kas izveidojies no divdabja un lietojams arī kā divdabis no darbības vārda, uz kuru norāda bultiņa
 iron. – ironiski
 izsauk. – izsauksmes vārds (interjekcija)
 kopdz. – kopdzimtes vārds
 lietv. – lietvārds (substantīvs)
 lok. – lokatīvs
 milin. – mīlināmā nozīmē, sirsnīgi
 nelok. – nelokāms
 nenot. – nenoteiktais
 nepārej. – nepārejošs darbības vārds; nepārejoši lietots darbības vārds
 nevēl. – nevēlamis (vārds vai nozīme)
 niev. – nievājoši
 nom. – nominatīvs
 not. – noteiktais
 novec. – novecojis vārds vai nozīme (arhaisms)
 noz. – nozīme
 pag. – pagātnē
 pak. – pakāpe
 pamazin. – pamazināmās vārds (deminutīvs); pamazināmā nozīme
 pārej. – pārejošs darbības vārds, pārejoši lietots darbības vārds
 pārn. – pārnesta nozīme; pārnestā nozīmē lietots vārds
 Pārn.: – piemēri ar pārnestu vārda nozīmi
 pers. – persona
 pers. vietn. – personu vietniekvārds
 poēt. – poētisms; poētiskais stils
 s. – sieviešu dzimte
 sar. – sarunvalodas vārds; lietojams sarunvalodā
 sk. – skaties
 skait. – skaitļa vārds (numerālis)
 u. tml. – un tamlīdzīgs, un tamlīdzīgi
 v. – vīriešu dzimte
 vienk. – vienkāršunas stils; lietojams vienkāršrunā
 vietn. – vietniekvārds (pronomens)
 vok. – vokatīvs
 vsk. – vienskaitlis; lietojams vienskaitlī

A

ABATE dsk. ģen. -šu, s. *Katoļu garīdzniece, sieviešu klostera priekšniece.*
ABATIJA s. *Katoļu klosteris ar tam piederošajiem ipašumiem.* Abatijas celtnes. Abatijas robežas.
ABATS v. *Abatijas priekšnieks; katoļu garīdznieks (Francijā).*
ABAŽŪRS v. *Lampas apsegs, kas mazina gaismas spilgtumu, novirza, atstaro gaismu.* Stāvlampas a. Zida, papīra a.
ĀBECE dsk. ģen. -ču, s. 1. *Grāmata lasītprasmes apgūšanai; pirmācības grāmata.* Ilustrēta ā. Mācīties ābeci (ābecē) – mācīties lasīt. Morzes ā. – Morzes sistēmas telegrāfa zīmu kopums; Morzes alfābēts. 2. pārn. *Kādas nozares vai zinību elementārie patami; neapšaubāmas patiesības.* Aktieru meistaribas ā. Sākt no pašas ābeces. ♦ *Ķīniešu ā. – kas loti grūti saprotams vai pavismā nesaprotram.* ♦ *Ābeces gudrība – loti vienkārša, elementāra gudrība (ko kāds pauž).* ♦ *Ābeces patiesība – neapšaubāma, nenoliedzama patiesība, kam nevajag pierādījumu.*
ĀBECNIEKS v.; **ābecniece** dsk. ģen. -ču, s.; sar. 1. *Pirmās klases skolēns; bērns, kas mācās lasīt.* 2. pārn. *Cilvēks ar loti mazām zināšanām kādā nozarē; iesācējs.* Viņš šahā vēl ir ā.
ĀBEČNIEKS v.; **ābečniece** dsk. ģen. -ču, s.; sar. *Ābecnieks.*
ABĒJĀDS īp.; **abējādi** apst. *Tāds, kas ietver abas iespējas, abus gadījumus; kā viens, tā otrs.* Iegādāties abējādus audumus – zilo un brūno. Var rīkoties abējādi. / **abējādiba** s.
ABĒJI s. abējas. 1. kopuma skait.; parasti kopā ar daudzskaitliniekim. *Abi. A. rati. Abējas kamanas.* 2. īp. *Abējāds.* Likt pušķi abējus ziedus – kā pīpenes, tā rudzupukēs.
ĀBELE dsk. ģen. -ļu, s. *Augļu koks ar kuplu lapotni, balti sārtiem ziediem, sulīgiem apāļiem vai ieapaļiem augļiem – āboliem.* Stādit, kopt ābeles. Ā. ziedos. Ābelei augļu pilni zari. Galva balta kā ā. (pavisam sirma).
ĀBOLĀJS v. *Nopļauts un novākts āboliņa lauks.* Ganīt lopus ābolājā.
ĀBOLĪNS v. *Viengadīgs vai daudzgadīgs tauriņziežu dzimtas lākstaugs, lopbarības kultūra;* atsevišķs šās kultūras augs. Baltais ā., sarkanais ā., bastarda ā. (sugas). Sēklas ā.
ĀBOLKŪKA s. *Kūka, ko cep no kārtainās miklas ar ābolu vai ābolu ievārijuma pildījumu.*